

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за социологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1548080M

УДК 316.323.6

330.342.143(147.11)

оригиналан научни рад

ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ У СВЕТСКОМ КАПИТАЛИСТИЧКОМ СИСТЕМУ

Сажетак: *Основни циљ овог рада је испитивање положаја Србије у светском капиталистичком систему према економским карактеристикама, односно утврђивање да ли се она, према економским параметрима одабраним на основу рационализације теорије Имануела Волерстина (Immanuel Wallerstein), може окарактерисати као земља центра, полу-периферије или периферије светског капиталистичког система. Капитализам је структурисан на такав начин да се у њему може уочити јасна разлика између центра, полу-периферије и периферије. Центар као место у коме је концентрисан сав капитал, технолошка иновација и политичка моћ производи најсофистицираније производе који су уједно и најскупљи. Међутим, његова економска моћ заснива се на експлоатацији периферије у којој се налази јефтина радна снага и у којој се производе најјефтинији производи. Полу-периферија се налази између центра и периферије, те је уједно експлоатисана и експлоатише. Волерстиново теоријско становиште је веома плодносно за проучавање савремених друштвених односа у глобалном контексту заснованом на експлоатацији великог броја земаља светског капиталистичког система.*

Кључне речи: *светски капиталистички систем, периферија, полу-периферија, центар*

1. Теоријско-методолошки оквир

Како би било могуће утврдити положај Србије у светском капиталистичком систему неопходно је да се прво упознамо са основним теоријско-методолошким становиштима теорије светског система (ТСС) и прикажемо њене основне појмове попут светске капиталистичке привреде, центра, полу-периферије и периферије.

Теоријско-методолошке основе теорије светског система. ТСС се појавила седамдесетих година прошлог века као критички одговор на теорију модернизације. Према теорији модернизације сва друштва су пролазила кроз исте фазе развоја, те су неразвијеност и сиромаштво одређених друштава били само пролазна фаза у њиховом развојном кретању. Из оваквог става следио је и закључак да ће неразвијена друштва тзв. „трећег света”, уколико буду преузела обрасце економског, политичког и културног понашања богатих западних земаља, неминовно досегнути њихов ниво развијености. Волерстинова ТСС се супротставила оваквом становишту, наглашавајући да су неразвијеност и сиромаштво одређених земаља и регија у функцији богатства и развијености других земаља и регија. Посматрајући положај одређене земље у глобалном контексту, Волерстин је уочио да је немогуће у потпуности разумети и објаснити њене карактеристике уколико се оне проучавају засебно као изолован ентитет. Стога је померио и просторно проширио средиште анализе са појединачног друштва на глобални светски систем, у коме се оно налази и који пресудно одређује његове карактеристике. Светски систем као друштвена појава се, осим на просторној, појављује и у временској равни, односно он је историјска појава. Током људске историје постојали су различити облици система од минисистема као потпуно економски, политички и културно аутохтоних подручја, преко светских империја као подручја са сложеном поделом рада и разним културама интегрисаном присилом политичког центра, до савремене светске капиталистичке привреде у којој постоји јединствена глобална подела рада али и многоструке политичке и културне јединице.¹

1 Wallerstein, I. World-Systems analysis, in: *World System History*, ed. Modelski, G. (2004) *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Developed under the Auspices of the UNESCO, Oxford, UK: Eolss Publishers; <http://www.eolss.net/ehttp://pacificusforum.com/2013/08/21/power-relations-in-the-trans-pacific-partnership-agreement/books/sample%20chapters/c04/e6-94-01.pdf>, 17. јул 2014.

1.1. Светска капиталистичка привреда

Светска капиталистичка привреда се може дефинисати као *такво конкретно, временски и просторно ограничено, интегрисано место производних активности унутар кога је бесконачна акумулација капитала закон који управља или влада у базичној економској активности.*² Она захтева *посебан однос између економских произвођача и оних којих поседују политичку моћ.*³ Уколико постоји исувише моћан политички центар, као што је то случај код светске империје, *његови интереси ће надјачати интересе економских произвођача, и бесконачна акумулација капитала ће престати да буде приоритет.*⁴ Капиталистима је потребно мноштво држава тако да могу задобити предности које им пружа рад са државама, али такође могу заобићи државе које су непријатељске према њиховим интересима, а сарађивати са државама које су пријатељске.⁵ Дуги XVI век, односно раздобље између 1450. и 1640. године се може сматрати релевантном временском јединицом у којој је створена капиталистичка свјетска привреда⁶, док се релевантним географским подручјем може сматрати Европа. Откривање нових делова света и њихово колонизовање створило је основ за успостављање и развој светске капиталистичке привреде, омогућивши њеним централним регијама да дођу до бесплатне или јефтине радне снаге и различитих врста природних ресурса.⁷ Ово је довело до преливања огромног вишка вредности у централне земље, што је битно утицало на убрзање њиховог технолошког развоја и повећање њихове економске и политичке моћи. Временом су најмоћније европске земље, уз помоћ технолошке и војне супериорности, силом укључиле огромна светска просторства у светски капиталистички систем. Наведено је довело до тога да је данас светска капиталистичка привреда једина стварност за целокупну земаљску куглу, те да се за светске империје и минисистеме може рећи да су анахроне и историјски превазиђене друштвене појаве.

2 Волерстин, И. (1990) *Капитализам-историјски систем*, Титоград: ЦИД, стр. 17.

3 Волерстин, И. (2005) *Увод у анализу свјетског система*, Цетиње: Нолит, стр. 46-47.

4 Исто, стр. 47.

5 Исто.

6 Волерстин, И. (1986) *Сувремени свјетски систем*, Загреб: Центар за културну делатност, стр. 56.

7 Исто, стр. 36.

1.2. Центар, периферија и полу-периферија

Основно ткиво светске капиталистичке привреде сачињавају производни процеси међусобно повезани робним ланцима који обједињују све активности од прикупљања и обраде сировина до стварања готових производа.⁸ У оквиру производних процеса различити произвођачи заузимају различита места. Различит положај одређених произвођача одређен је њиховом технолошком развијеношћу, квалификованошћу радне снаге, као и јачином државе која стоји иза њих. Неки производе скупе и технолошки сложене производе и заузимају централне производне процесе, а неки јефтине и просте производе попут сировина и полу-фабриката и заузимају периферне производне процесе. Скупи производи се другачије могу назвати квази-монополским/централним, односно производима чију већу тржишну вредност условљава њихова већа технолошка развијеност, реткост, итд. Са друге стране, јефтине производи се могу назвати конкурентским/периферним, односно производима чију ниску тржишну вредност условљава њихова мања технолошка развијеност и презаступљеност. Ниједан производ не може вечно да буде централни односно квази-монополски. Са технолошким напретком појављују се нови квази-монополски производи који истискују некадашње централне производе са доминантне позиције, што доводи до пада њихове тржишне вредности и њиховог приближавања периферним производима.

Неједнака размена између централних и периферних произвођача има своју географску консеквенцу. Пошто је за заштиту квази-монополске/централне производње неопходна јака држава, централни производни процеси се групишу у неколико земаља са снажним државама које *теже да нагласе своју улогу у заштити квази-монопола централних процеса* Периферни производни процеси се групишу у земљама са слабом државом *које садрже диспропорционалан удио производних процеса и уобичајено нису у стању да утичу на осовинску подјелу рада, те су највећим дјелом приморане да прихвате положај који им је додељен*. Стога се може рећи да постоје централне и периферне земље између којих се врши неједнака размена на уштрб периферних земаља и огромног дела светске популације који у њима живи. Између периферних и централних земаља налазе се државе које *имају уједначен микс централних и периферних производа*⁹,

8 Волерстин, И. (1990) *Капитализам-историјски систем*, Титоград: ЦИД, стр. 14.

9 Волерстин, И. (2005) *Увод у анализу свјетског система*, Цетиње: Нолит, стр. 53.

те се могу назвати полу-периферијским земљама. Полу-периферне земље су у најкомпликованијој ситуацији, јер се истовремено налазе под притиском централних држава, а притишћу периферијске државе.¹⁰ Због оваквог положаја њихова је главна брига да не исклизну у периферију и да ураде шта год могу да напредују ка центру.¹¹ Осим неједнаког положаја у светској размени, постоји још један начин на који центар извлачи вишак капитала из слабије развијених регија. Наиме, капитал из центра тежи да што већи удео његове радне снаге чине полу-пролетерски радници, чији главни облик дохотка није најамнина, већ ситна тржишна и натурална производња. Полу-пролетерски радници су спремни да раде за најниже најамнине, јер због разноврсности извора њиховог дохотка, њихова егзистенција не зависи у потпуности од најамнине, за разлику од пролетерских радника за које се морају обезбедити минимално прихватљиве најамнине. Скупља пролетерска радна снага је најзаступљенија у центру, због њене највеће ефикасности њене употребе у капитално интензивној производњи карактеристичној за центар. У периферији је изразито заступљена најјефтинија полу-пролетерска радна снага, због њене највеће ефикасности у радно интензивној производњи. У полу-периферији се могу наћи и полу-пролетерска и пролетерска радна снага. Софистицирана и сложена производња технолошки најсложенијих производа у центру доводи и до тога да је просечна квалификованост радне снаге у њему највећа. Застарели и често архаични видови производње у периферији одређују и то да је просечна квалификованост њене радне снаге најнижа. Просечна квалификованост радне снаге у полу-периферији се налази на средњем нивоу. На основу наведеног, центар се може дефинисати као регија или скуп земаља у којима локална буржоазија има контролу над централним производним процесима. Периферија се може дефинисати као регија или скуп земаља у којима слаба локална буржоазија или делови стране буржоазије имају контролу над периферним производним процесима, док се полу-периферија може одредити као скуп земаља или регија у којима су подједнако заступљени централни и периферни производни процеси.

1.3. Аналитички оквир

За емпиријско утврђивање економског положаја Србије у светском капиталистичком систему коришћене су већ одређене карактеристике центра, периферије и полу-периферије на основу којих су створене димензије за одређивање

¹⁰ Исто, стр. 53-54.

¹¹ Исто, стр. 54.

положаја Србије у светском капиталистичком систему. Као основни истраживачки приступ коришћен је упоредни метод. За сваку од димензија је одређен индикатор и објашњен начин на који је мерен. Вредности индикатора везани за Србију су упоређени са индикаторима трију земаља за које се претпоставља да је једна представник центра, друга периферије, а трећа полу-периферије Разматрањем и критичким преиспитивањем добијених резултата одређен је економски положај Србије у светској капиталистичкој привреди.

Одређивање димензија и индикатора

На основу већ одређених дефиниција и особености центра, периферије и полу-периферије формиране су следеће димензије за одређивање положаја земаља у светском капиталистичком систему: *структура привреде, технолошка развијеност, инфраструктурна развијеност, трговински положај, цена рада и квалификованост радне снаге.*

Структура привреде се може дефинисати као удео различитих привредних сектора у укупној привреди. Она указује на то колика је сложеност економије одређене земље и посредно, шта се производи у одређеној земљи. Структура привреде је мерена помоћу индикатора који се односе на то колики је удео пољопривредног и индустријског сектора, а колики је удео услужног сектора у укупном БДП-у одређене земље. Услед највеће технолошке развијености и комплексније поделе рада у укупном БДП центра најзаступљенији је услужни сектор, средње индустријски, док је пољопривредни сектор слабо заступљен. Као основни извор података коришћен је *CIA World Factbook*.¹² На периферији, услед технолошке заосталости и слабије диференциране поделе рада, пољопривредни и индустријски сектор чине највећи удео БДП-а. За полу-периферију је карактеристично да су индустријски и услужни сектор солидно заступљени у укупном БДП-у, док је примарни слабо заступљен. Приказом структуре индустријске производње за сваку земљу је одређен удео централних и периферних производа. Због даље анализе потребно је што прецизније одредити шта су то централни, а шта периферни производи.

Централни производи се могу дефинисати као они који су настали у дугом ланцу производних процеса. Настају обрадом сировина и полу-фабриката, у окружењу високо технолошки развијених средстава за производњу, ређи су и скупљи и на тржиште излазе као потпуно готови производи.

12 CIA World Factbook, 8. мај 2015, 17. Јул 2014, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

Као примери чисто централних производа данашњице могу се навести различите врсте најновијих машина, најновији облици телекомуникацијских производа, биогенетички производи, производи савремене индустрије наоружања, итд. Поред тога одређени производи се могу одредити и као производи блиски централним. Они јесу део потрошње становништва, али само у средње и више развијеним земљама. Њихова цена је нижа од цене чисто централних производа, али је и даље висока. У ову групу спадају производи попут савремених аутомобила, компјутера, веш машина, телевизора, итд.

Периферни производи се могу дефинисати као они производи који су настали у кратком ланцу производних процеса. Настају рабљењем природних ресурса и њиховом основном обрадом. Вредност им је углавном ниска а на тржишту су презаступљени. У њих спадају минерални ресурси, пољопривредни производи и њихови прерађени полуфабрикати. У ове производе могу спадати и различити индустријски производи који у процесу производње не захтевају високу технолошку развијеност попут прехранбених и текстилних производа. Поред наведеног постоје и квазицентрални производи. Они су по свим карактеристикама периферни, али за разлику од других производа из ове групе имају огромну тржишну вредност. У ове производе спадају ресурси попут нафте, злата, ретких метала и минерала, итд. Између централних и периферних производа налази се хетерогена група производа са средњом тржишном вредношћу. У њих спадају сложени полуфабрикати попут електронских делова за аутомобиле, брендираних и добро рекламираних производа текстилне и прехранбене индустрије, аутомобила средње класе, компјутера, машина, итд.

Технолошка развијеност се може одредити као развијеност средстава за производњу одређене земље. За центар је карактеристична висока технолошка развијеност, за периферију ниска, а за полупериферију средња технолошка развијеност. Технолошка развијеност је мерена преко два индикатора. Први индикатор је технолошка спремност која се у *Глобалном извештају о конкуритивности*¹³, дефинише као *агилност којом економија усваја постојеће технологије како би повећала продуктивност својих индустрија*.¹⁴ Става смо да се технолошка развијеност може мерити показатељем технолошке спремности због следеће чињенице – што

13 The global competitiveness report 2013- 2014, 18. Јул 2014, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf

14 Исто, стр. 6.

је земља технички развијена, то ће бити и агилнија у усвајању технологија које повећавају продуктивност и обрнуто. Технолошка спремност се мери помоћу скале од 1 до 7 у којој вредност 1 представља најнижи, а вредност 7 највиши степен техничке спремности. Технолошка развијеност ће бити мерена и преко индикатора технолошке иновативности. Она се може дефинисати као инвестициона и организациона способност земље да улаже у нове технологије и развијање средстава за производњу. Висока технолошка иновативност карактерише земље центра, средња земље полупериферија, а ниска земље периферије. Овај индикатор ће бити мерен на основу показатеља иновације из *Глобалног извештаја о компетитивности* за 2013/2014. годину. У овом извештају иновација се дефинише као способност економије да усваја организационе и технолошке новине.¹⁵ Иновација се мери скалом од 1 до 7 у којој вредност 1 подразумева највиши, а вредност 7 најнижи степен иновације.

Инфраструктурна развијеност се може дефинисати као степен развијености саобраћајне, транспортне и комуникацијске мреже у одређеној земљи. Одлика центра је висока инфраструктурна развијеност, одлика периферије ниска, а одлика полупериферије средња инфраструктурна развијеност. Инфраструктурна развијеност је мерена помоћу показатеља инфраструктуре из *Глобалног извештаја о компетитивности*, који је дефинисан као степен развијености транспорта и комуникација¹⁶ и који се мери помоћу скале од 1 до 7 у којој вредност 1 представља најнижи, а вредност 7 највиши ниво инфраструктурне развијености.

Трговински положај одређене земље се може дефинисати као њено место у светској трговинској размени. Ова димензија је мерена помоћу два индикатора. Структура извоза и увоза одређене земље указује на то који је њен положај у неједнакој светској трговинској размени. Земље центра углавном извозе скупе централне производе, а увозе јефтине периферне производе, због чега имају користи од неједнаке светске размене. Земље периферије извозе периферне производе и често немају контролу над добити од њиховог извоза. Због мале куповне моћи становништва и скромних потреба, неразвијене привреде имају слаб увоз углавном периферних производа. Полупериферија истовремено добија и губи током неједнаке светске размене, јер уједно извози и увози и централне и периферне производе. Структура увоза и извоза одређене земље је утврђивана на основу података

¹⁵ Исто, стр. 7.

¹⁶ Исто, стр. 4.

добијених из *CIA World Factbook*. Други индикатор којим ће се одређивати трговински положај одређене земље је трговински биланс. Трговински биланс се може дефинисати као разлика између увоза и извоза одређене земље. Уколико је извоз одређене земље већи од увоза, онда говоримо о трговинском суфициту, а уколико је увоз већи од извоза, тада говоримо о трговинском дефициту. Земље центра остварују висок трговински суфицит, земље периферије трговински дефицит, а земље полупериферије трговински суфицит или дефицит, или ће ретко вредност извоза бити једнака вредности увезених роба. Трговински дефицит периферије је условљен извозом јефтиних периферних производа, али такође и тиме што њене слабе државне структуре често немају контролу над добити оствареном извозом. Центар остварује велики трговински суфицит, због његовог привилегованог положаја у неједнакој светској размени. Полупериферија је најзависнија од увоза застарелих технологија из центра, што може да допринесе стварању трговинског дефицита. Уколико су полу-периферијске земље мале, енергетски зависне, и у близини централних земаља постојаће већа шанса да остваре трговинске дефиците и обрнуто. Основни извор података о трговинском билансу појединачних земаља је сајт: www.tradingeconomics.com/country-list/balance-of-trade.

Цена рада се може одредити као тржишна вредност радне снаге у одређеној земљи. Цена рада је највиша у земљама центра, најнижа у земљама периферије, а на средњем нивоу у земљама полупериферије. Ова димензија је мерена преко индикатора просечне најамнине. Просечна најамнина се рачуна за одређени временски период, најчешће за један месец или једну годину. Као извор грађе коришћени су подаци из различитих статистичких служби.

Квалификованост радне снаге представља скуп свих неопходних знања и вештина потребних за обављање одређеног посла. Што је радна снага квалификованија, већа је и продуктивност њеног рада. Просечна квалификованост радне снаге у центру је висока, у периферији ниска, а у полупериферији на средњем нивоу. Ниво образовања и здравља пресудно утиче на квалификованост радне снаге. Квалификованост радне снаге је мерена помоћу два индикатора из *Глобалног извештаја о компететивности* за 2013/2014. годину. Први индикатор је здравље и основно образовање и збирно мери квалитет здравља и квалитет основног образовања, са ставом да што су они већи то је већа и продуктивност рада. Здрава радна снага је *пресудна за конкурентност и продуктивност земље*. *Радници који су болесни не могу испунити*

*своје пуне капацитете и биће мање продуктивни.*¹⁷ Лоше здравствено стање популације смањује ниво ефикасности одређене економије и стога је добро опште здравствено стање веома битан основ економског напретка. Основно образовање *повећава ефикасност сваког индивидуалног радника.*¹⁸ Штавише *радници који су примили мало формално образовање могу извршавати само просте мануелне задатке и са више тежкоћа се прилагођавају напреднијим производним процесима и техникама и стога мање доприносе осмишљавању и спровођењу иновативности.*¹⁹ Дакле, ниво основног образовања радне снаге, осим што указује на квалификованост радне снаге, посредно може дати увид и у ниво њене продуктивности/ефикасности, иновативности и прилагодљивости. Просечни нивои основног образовања и здравља радне снаге су највиши у центру, најнижи у периферији, а средњи у полупериферији. Други индикатор је индикатор вишег образовања и обуке и указује на степен присутности високо образоване радне снаге у одређеној земљи, која је у стању *да изврши сложене задатке и брзо се прилагоди ... променљивој средини и развојним потребама производног система.*²⁰ Високо образована и самим тим високо квалификована радна снага је одлика центра, средња у полупериферији, а ниска у периферији. Мерење оба индикатора је вршено преко скале у којој је 1 претставља најнижи, а 7 највиши ниво здравља и основног образовања/вишег образовања и тренинга.

Метод истраживања

У истраживању је коришћен упоредни метод. Вредности индикатора за Србију су упоређиване са вредностима индикатора три земље за које се претпоставља да припадају једној од три основне зоне светског капитализма. Упоредни метод се може дефинисати као *настојање да се одређена друштвена појава или друштво у неком свом комплексном облику проучавају у свим својим или бар у што многобројнијим, различитим облицима, који настају услед различитих друштвено-историјских и природних услова.*²¹ Његове две основне функције су описивање и објашњавање.²² Упоредивањем вредности индикатора Србије са вредностима индикатора земаља за које претпостављамо да припадају

17 Исто, стр. 7.

18 Исто.

19 Исто.

20 Исто.

21 Милић, В. (1965) *Социолошки метод*, Београд: Култура, стр. 657.

22 Исто, стр. 657.

земљама центра, полупериферије и периферије, Србија је класификована у складу са Волерстиновом теоријом у једну од три основне зоне. Од тога са којом земљом ће Србија имати највише сличности према економским карактеристикама, зависиће и одређивање њеног положаја у светском капиталистичком систему. Претпоставка је да је Србија према својим карактеристикама најближа полупериферији. Како би било могуће одредити положај Србије у светском капиталистичком систему, било је потребно одредити које ће земље имати статус представника центра, периферије и полупериферије и објаснити на који начин се дошло до таквог одабира. За земљу центра биће претпостављена Немачка, за земљу периферије Танзанија, а за земљу полупериферије Румунија. Овај одабир се заснива на резултатима бројних светски признатих истраживања. Према Извештају о људском развоју из 2014. године, Немачка спада у веома високо развијене земље и налази се на шестом месту од укупно 182 земље на ранг листи, Румунија спада у развијене земље и налази се на 54, а Танзанија у ниско развијене земље и налази се на 159. месту.²³ Према *Извештају о глобалној компетитивности* за 2013/2014. годину, Немачка се одређује као земља вођена иновацијом, Румунија као земља вођена ефикасношћу, а Танзанија као земља вођена ресурсима. Према извештајима ММФ-а, Светске банке и развојног програма Уједињених нација за 2011. годину, Немачка се такође сврстава у ред најразвијенијих земаља и налази се на самом врху свих ранг листа, Румунија се налази на средини као средње развијена, а Танзанија као неразвијена земља је углавном најниже рангирана.²⁴ На листама свих ових извештаја Србија је најближа Румунији, тако да се може претпоставити да је полупериферијска земља.

2. Кратак приказ економске историје модерне Србије

Како би се боље упознали са контекстом из ког је произашла данашња позиција Србије у светском капиталистичком систему, укратко ће бити размотрена историја економског развоја Србије у деветнаестом и двадесетом веку. Током читавог деветнаестог и прве половине двадесетог века Србија је била изразито периферијска земља. На ово указују чињенице о претежном уделу сељаштва у општој популацији,

23 Human Development Report (2014) *Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, 20. јул 2014, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>, стр. 195-158.

24 IMF Working Paper, 20. јул 2014, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp1131.pdf>, стр. 20-23.

касном и спором појављивању радничке класе, ниској продуктивности и технолошкој заосталости и неповољном положају на међународном тржишту на којем је наступала са периферијским производима. У време социјалистичке Југославије она постаје полупериферијско подручје. На ово указују повећана урбанизација и значајнија појава пролетаризоване радне снаге, достизање већег нивоа продуктивности и технолошке развијености, те разноврснијег извоза роба како периферних, тако и оних ближним централним. Без обзира на све ударе на привреду од кризе седамдесетих до унутрашњих структуралних противуречности и нефлексибилности система осамдесетих, ратних разарања деведесетих и пљачкашке приватизације раних двехиљадитих, Србија је успела да задржи свој полупериферни статус у светској капиталистичкој економији.^{25, 26}

3. Анализа положаја Србије према економским индикаторима

Положај Србије у светском капиталистичком систему је одређен упоређивањем економских индикатора Србије са економским индикаторима Немачке као претпостављене земље центра, Румуније као претпостављене земље полупериферије и Танзаније као претпостављене земље периферије.

Структура привреде. На основу структуре привреде извршено је поређење структуре производње Србије са структуром производње Немачке, Румуније и Танзаније и утврђен њен положај у светском капиталистичком систему. Као извор података коришћене су информације *CIA World Factbook*. Поред тога извршено је и поређење структура индустријске производње наведених земаља. Подаци за 2013. годину за Србију показују да је према уделу у укупном бруто друштвеном производу најзаступљенији услужни сектор (60,3 %), потом индустријски (31,8 %) и на крају пољопривредни сектор (7,9 %). У индустријској производњи најзаступљенији су следећи производи: аутомобили, основни метали, намештај, прехранбена индустрија, машине, хемикалије, шећер, гуме, одећа, лекови, итд. Преглед индустријских производа указује на мешовиту структуру, односно на то да су заступљени периферни производи (основни метали, хемикалије, одећа, прехранбена индустрија, шећер, гума), али и производи који се према својим карактеристикама могу одредити као блиски централним (аутомобили, машине,

25 Чалић, М. Ж. (2013) *Историја Југославије у XX веку*, Београд: *Clio*.

26 Чалић, М. Ж. (2004) *Социјална историја Србије 1815-1914, Успорени напредак и индустријализација*, Београд: *Clio*.

лекови). Поред тога Србија производи и пољопривредне производе који се могу сврстати у периферне. Према подацима *CIA World Factbook*-а за 2011. годину у немачком БДП-у је услужни сектор најдоминантнији (74%) и више заступљен у укупном уделу привреде него што је то случај са Србијом. Потом следе индустријски (25%) и пољопривредни сектор (1%). Немачка је једна од највећих и најнапреднијих индустријских произвођача челика, метала, угља, цемента, хемикалија, возила, машинских алатки, аутомобила средње и високе класе, хране и пића, бродова, одеће. Уочљиво је да осим централних производа (возила, машинске алатке, аутомобили, бродови), Немачка производи и периферне индустријске полу-фабрикате и сировине (челик, метал, угљ, цемент, хемикалије, итд.), што јој омогућује да смањи увоз периферних индустријских добара из других земаља и тако позитивно утиче на сопствени трговински биланс. Овакав распон производње указује и на њену разноликост, што је један од услова веће независности земље од утицаја спољног светског тржишта. Осим ових производа Немачка производи пољопривредне производе који се могу окарактерисати као периферни, али они чине мали део БДП-а. У румунском БДП-у према проценама за 2013. годину највећи удео има услужни сектор (59,6 %), што је готово идентично са заступљеношћу услужног сектора у Србији. Потом следе индустријски сектор (34,2%) и пољопривредни сектор (6,4 %), од којих је први незнатно више заступљен него у Србији, а други незнатно мање. Од индустријских производа Румунија производи електричне машине и опрему, одећу и обућу, лаке машине, аутомобиле средње класе, руде, дрво, хемикалије, горива, грађевински материјал. Може се рећи да је у Румунији присутна комбинација централних производа и оних блиских њима (аутомобили, електричне машине и опрема) и периферних производа (одећа и обућа, лаке машине, руде, дрво, хемикалије, грађевински материјал). Иако су полуфабрикати, горива се због есенцијалне важности за функционисање капиталистичке привреде и високе тржишне вредности, могу окарактерисати као квазицентрални производ. Пољопривредна производња која није много заступљена у укупном БДП-у Румуније доводи до незнатно већег удела периферних производа у укупном обиму производа. У танзанијском БДП-у, према процени из 2013. године, најзаступљенији је услужни сектор (47,4 %), али значајно мање него у Србији. Потом следи пољопривредни (27,6%) и индустријски сектор (25%), од којих је први знатно више заступљен него у Србији, а други значајно мање. Пољопривредна производња чини значајан удео целокупне производње, што указује на апсолутну доминацију периферних

производа. У индустријском сектору се производе прехранбени производи, дијаманти, злато, гвожђе, со, цемент, производи од нафте, обућа и одећа, ђубрива, производи од дрвета. Готово сви ови производи се могу окарактерисати као периферни, осим оних попут дијаманата, злата и производа од нафте, који због велике тржишне вредности спадају у квазицентралне. Може се поставити питање да ли Танзанија уопште има пуну контролу над трговином квазицентралним производима и где заиста одлази добит од ње.

Из до сада наведених података може се закључити да је у немачкој привреди заступљен најшири опсег централних производа, док је у Румунији заступљена мешавина ограниченог броја централних и већег броја периферних производа. У Танзанији већина производа су периферни, а они који то нису представљају квазицентралне, за које не постоји потпуна контрола државе.

По структури своје привреде Србија је најсличнија Румунији, те се може означити као полупериферијска земља. Удео различитих сектора у БДП-у Србије такође је најсличнији са Румунијом, то јест у њој су солидно заступљени секундарни и услужни сектор, а слабо заступљен примарни сектор. Пошто виши нивои услужног сектора у укупном БДП-у земље условљавају и већу продуктивност у њеној индустрији и пољопривреди, може се закључити да је продуктивност примарног и секундарног сектора највиша у Немачкој, потом у Србији и Румунији, а најнижа у Танзанији.

Технолошка развијеност. Технолошка развијеност одабраних земаља је упоређивана коришћењем индикатора технолошке спремности и иновације из Глобалног извештаја о конкуритивности за 2013/2014. годину. Технолошка спремност се одређује као *агилност којом економија усваја постојеће технологије како би повећала продуктивност својих индустрија*.²⁷ Земље које су технолошки развијеније уједно су и агилније на технолошке промене. Технолошка спремност ће бити мерена уз помоћ скале од 1 до 7 на којој вредност 1 представља најнижу, а вредност 7 највишу технолошку спремност. Осим поређења вредности технолошке спремности Србије са Немачком, Румунијом и Танзанијом, вредности технолошке спремности ових земаља су поређене и са просечном вредношћу технолошке спремности за ресурсно вођене земље (у које спаде Танзанија), земље вођене ефикасношћу (у које спадају Румунија и Србија) и земље вођене иновацијом (у које спада Немачка). Класификација

27 The global competitiveness report 2013- 2014, 18. Јул 2014, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf, стр 6

земаља према Глобалном извештају о конкурентности је веома слична ТСС типологији земаља на централне, полупериферне и периферне.²⁸ Немачка има највишу вредност технолошке спремности (5,7), што је незнатно више од просека за земље вођене иновацијом (5,6). Овај податак указује на њену највишу технолошку развијеност. Румунија и Србија имају сличне вредности за технолошку спремност (4,1 и 4,0). И једна и друга се налазе изнад просека за земље вођене ефикасношћу (3,6), што указује на њихову средњу технолошку развијеност. Танзанија се према технолошкој спремности (2,7) налази непосредно испод просека за ресурсно вођене земље (2,8), што указује на њену још увек ниску технолошку развијеност. Сличан ниво технолошке развијености Србије и Румуније, који је знатно нижи од нивоа Немачке и знатно виши од нивоа Танзаније, указује на то да је она према овом индикатору полупериферијска земаља. Технолошка развијеност је мерена и преко *индикатора технолошке иновативности*. Ниво технолошке иновативности знатно утиче на стање развитка средстава за производњу и продуктивност привреде. Мерена је помоћу скале индикатора иновације од 1 до 7 *Глобалног извештаја о конкурентности* за 2013/2014. годину.²⁹ Вредност иновације Немачке износи 5,5, што је више од просечне вредности за земље вођене иновацијом (4,7). Србија и Румунија са вредностима од 2,9 и 3,0 се фактички налазе благо испод и/или на просеку за земље вођене ефикасношћу (3,0). Изненађење представља Танзанија, која има већу вредност иновације (3,1) и од Србије и од Румуније и премашује просечну вредност за ресурсно вођене земље. Наведено може бити последица претходно изразито лоше технолошке развијености, где свака иновација значајно утиче на повећање степена иновације (ефекат ниске базе). Слабија иновативност у Србији и Румунији се може објаснити ниском стопом инвестирања страног капитала, неспособношћу домаће економије да створи услове за иновацију и утицајем блиских централних земаља, које различитим мерама успоравају процес иновације у овим земаљама. Ипак пошто се и једна и друга налазе око и на просеку за земље вођене ефикасношћу, које су по својим карактеристикама веома сличне ТСС схватању полупериферије, може се рећи да је Србија и по овој карактеристици полупериферијска земаља.

Инфраструктурна развијеност. Једна од карактеристика која указује на положај земље у светском капиталистичком систему јесте и степен инфраструктурне развијености.

28 Исто, стр. 194, 324, 334, 362.

29 Исто.

Инфраструктурна развијеност је мерена помоћу индикатора инфраструктуре из Глобалног извештаја о конкуритивности, који се мери помоћу скале од 1 до 7. Вредности инфраструктурне развијености за све земље које су предмет поређења и за основне групе земаља, преузете су из *Глобалног извештаја о конкуритивности*.³⁰ Немачка има највишу инфраструктурну развијеност (6,2), и превазилази просек земаља вођених иновацијом (5,6). Румунија и Србија су испод просека за земље вођене ефикасношћу, али су изнад просека ресурсно вођених земаља (2,4). Најнеразвијенију инфраструктуру има Танзанија (2,3) и она се налази незнатно испод просека за ресурсно вођене земље. Може се закључити да је по овом индикатору Србија слична Румунији, да значајно заостаје у односу на Немачку, али и да је изнад Танзаније, и да највероватније припада групи земаља полупериферије.

Трговински положај. Трговински положај земаља се може дефинисати као њена позиција у светској трговинској размени. Он је мерен индикатором структуре увоза и извоза земаља и индикатором трговинског биланса. Поређење структуре увоза и извоза Србије са земљама претпостављеним представницима периферије, полупериферије и центра, може показати који је њен положај на светском тржишту. Србија извози гвожђе и челик, гуму, одећу, пшеницу, воће и поврће, обојене метале, електричне апарате, производе од метала, муницију и возила. У структури српског извоза учествују периферни и производи блиски периферним као што су сировине, полуфабрикати и технолошки једноставни производи (гвожђе, челик, гума, одећа, воће и поврће, обојени метали, производи од метала), али и сложенији производи који се могу окарактерисати као централни или блиски централним (електрични апарати, возила, оружје и муниција). Србија је увозник хемикалија, хемијских производа, горива и нафте, основних метала, машина, опреме и возила. Може се уочити да значајан део српског увоза чине централни, квазицентрални и производи блиски централним (гориво и нафта, машине и опрема, возила), али да се увозе и периферни и производи блиски периферним (хемикалије, хемијски производи, основни метали). Немачка извози моторна возила, машине, хемикалије, компјутере и производе електронске индустрије, електронску опрему, фармацеутске производе, метале, транспортну опрему, прехранбене производе, текстил, гуму и широк спектар пластичних производа. Уочљива је велика заступљеност и разноврсност централних производа и оних сличних централним (моторна возила, машине, компјутери, електронски производи, електронска

30 Исто.

опрема, фармацевтски производи, транспортна опрема), али и мања присутност периферних производа и оних сличних периферним (метали, текстили, гума, прехранбени производи). Немачка увози нафту и гас, машине, возила, хемикалије, електричну опрему, фармацевтске производе, прехранбене производе. Увоз изразито централних производа (опрема за обраду података, електрична опрема, итд.) указује на висок ниво развијености производње у овој земљи која ствара потражњу за њима. Румунија извози машине и машинску опрему, метал и производе од метала, одећу и обућу, хемикалије, пољопривредне машине, минерале и горива. Осим машина и машинске опреме који су блиски централним производима, као и минерала и горива, који се могу одредити као квазицентрални производи, остали производи се могу окарактерисати као периферни. Румунија увози машине и машинску опрему, хемикалије, горива и метале, текстил и одећу, пољопривредне производе. Већина наведених производа спада у групу периферних. Оваква структура увоза и извоза у Румунији указује на застарелост њене производње и слабу потражњу за производима који би је технички унапредили. Ипак битно је напоменути да њен увоз и извоз, без обзира на велику заступљеност периферних производа, чине и централни и периферни производи. Танзанијски извоз је у потпуности сачињен од чисто периферних производа попут кафе, памука, коштуњавог воћа, једноставних фабричких производа. Једино се злато и нафта због високе тржишне вредности могу одредити као квазицентрални производи. Танзанија увози потрошна добра, машине и транспортна средства, сирове индустријске материјале. То значи да њен увоз чине углавном периферни производи. Наведено се може објаснити ниском куповном моћи становништва и слабо развијеном привредом. До сада је показано да Немачка има највећи и најразноврснији извоз централних производа, што уствари и представља одлику централних земаља. Значајан ниво увоза централних производа високе технологије у Немачку објашњава се потребама њене привреде за константним усавршавањем, што такође представља одлику центра. Танзанија се према карактеристикама свог увоза и извоза може одредити као периферна земља. Извоз и увоз добара у Србији је мешовит, по чему је најсличнији са Румунијом, те се и према овом индикатору може одредити као полупериферна земља.

Следећи индикатор преко којег је упоређиван положај земаља у светској тржишној размени је стање *трговинског биланса*. Стање трговинског биланса указује какав је однос између увоза и извоза одређене земље. Србија у светској размени остварује негативни трговински биланс који се у

периоду између јула 2013. и јула 2014. године кретао између 264 и 355,8 милиона евра. Највећа негативна вредност остварена је јануара 2014. године када је негативни трговински биланс износио 559,8 милиона евра. Немачка остварује изузетно позитиван трговински биланс који се, мерен у истом временском периоду, кретао од 16.406 до 16.720 милиона евра. Највећи суфицит је остварен октобра 2013. године и износио је 20.609 милиона евра. Румунија остварује негативан трговински биланс који се у периоду између јула 2013. и јула 2014. године кретао између 555,1 и 573 милиона евра. Највећи минус је остварен августа 2013. године и износио је 649,7 милиона евра. Танзанија такође остварује негативан трговински биланс који је у периоду од јула 2013. до јула 2014. године износио од 238,6 до 302 милиона евра. Највећи минус забележен је октобра 2013. године и износио је 496,3 милиона евра. Пример Немачке показује како производња и извоз централних производа доводи до огромног трговинског суфицита. Застарелост технологије, мешовити извоз и обарање царинских заштита за најразличитије облике производа условљено притиском наддржавних међународних институција, које су најчешће у служби интереса централних земаља, показују како мале полупериферијске земље губе у неједнакој светској размени. Оне су често и енергетски зависне, што такође значајно утиче на пораст трговинског дефицита. Периферијске земље попут Танзаније, остварују мале приходе од свог извоза. Због слабе потражње становништва и привреде условљене сиромаштвом, ове државе мање и увозе због чега често немају екстремне минусе у трговинском билансу. Са друге стране, развијање потрошачке културе у полупериферији уз стагнацију привреде, може довести до стварања великих трговинских дефицита. Потрошња као стил живота у полупериферији, одржава се све већим задуживањем становништва и привреде путем кредита са високим каматама, што често доводи до тога да мале полупериферијске земље упадају у дужничко ропство. Може се закључити да и према овом индикатору Србија има највише сличности са Румунијом, те да оне због тога што су енергетски зависне, царински незаштићене полупериферијске земље у непосредној близини центра, остварују негативне трговинске билансе. Оба претходно обрађена индикатора указују да према тржишном положају Србија спада у земље полупериферије.

Цена рада. Цена радне снаге је мерена преко индикатора просечне месечне најамнине. Оне су одређене према подацима из доступних појединачних статистичких извештаја за 2012/2013. годину и изражене су у УСД. Као извор података за Србију коришћен је сајт Републичког завода за

статистику³¹, за Немачку сајт Немачке статистичке службе³², за Румунију сајт Румунског института за статистику³³, а за Танзанију Истраживање о запослености и зарадама за 2012, спроведено при Танзанијском бироу за статистику³⁴. Просечне месечне најамнине за 2012/2013. годину за све четири земље које су предмет поређења изражене су у УСД. Немачка има убедљиво највеће просечне месечне најамнине од 4579 УСД и оне су готово девет пута веће од просечних најамнина у Румунији (534 УСД) и Србији (585 УСД), и чак преко двадесет пута веће од просечних месечних зарада у Танзанији (214 УСД). Висина просечне српске месечне најамнине указује на то да је и Србија попут Румуније земља полупериферије.

Квалификованост радне снаге. Степен образовања и здравља радне снаге јесте основ за одређивање квалификованости радне снаге. Што је степен образовања и здравља људи у некој земљи на вишем нивоу, већа је и квалификованост радне снаге и обрнуто. Квалификованост радне снаге земаља коришћених у истраживању биће упоређивана на основу индикатора здравља и основног образовања и вишег образовања и обуке из Глобалног извештаја о компетитивности.³⁵ Вредност индикатора је мерена коришћењем скале од 1 до 7. Немачка има највише нивое образовања радне снаге по оба параметра (6,4 и 5,9), који су изнад просека карактеристичног за земље вођене иновацијом (6,4 и 5,3), те се може закључити да у овој земљи ради најквалификованија радна снага. Румунија и Србија остварују сличне вредности индикатора здравља и основног образовања (5,7 и 5,5). Наведено указује да је овај параметар преко и на просеку за групу земаља којој припадају (5,5). За индикатор вишег образовања и обуке, Србија остварује вредност 4,0, што је идентично просеку за економије вођене ефикасношћу, док Румунија остварује вредност од 4,4. Према вредностима показатеља,

31 Републички завод за статистику <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=2186>, 23. Јул 2014.

32 Destatis <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/EarningsLabourCosts/EarningsEarningsDifferences/Tables/Long-TimeSeriesD.html>, 23. Јул 2014.

33 Average earnings in December 2013, <http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/castiguri/a13/cs12e13.pdf>, 23. јул 2014.

34 Employment And Earnings Survey, 2012 – Analytical Report, The United Republic Of Tanzania: National Bureau Statistics <http://www.kazi.go.tz/documents/takwimu/Employment-and-Earning-Survey-Report-2012-.pdf>, 23. Јул 2014

35 The global competitiveness report 2013- 2014, 18. јул 2014, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf, стр. 194, 324, 334 и 362.

Србија и Румунија имају средње нивое образовања и здравља, због чега се може закључити да је код њих и средње образована и средње здрава радна снага. Танзанија остварује вредност од 4,6 за први показатељ, што је незнатно више од просека групе земаља којој припада, а за други показатељ вредност која је за 0,4 нижа од просека. У складу са наведеним резултатима, Танзанија је одређена као земља са нижим нивоима образовања и здравља, због чега је закључено да је и њена радна снага ниже квалификована. По предметним индикаторима Србија показује највише сличности са Румунијом и према димензији квалификованости радне снаге може се класификовати у групу земаља полупериферије.

Закључак

Овај рад представља покушај утврђивања положаја Србије у светском капиталистичком систему, кроз њено поређење према економским индикаторима са Немачком, Румунијом и Танзанијом. После поређења Србије са земљама за које се претпоставља да су представници центра, полупериферије и периферије, може се закључити да је она према свим индикаторима најсличнија Румунији и да стога припада групи полупериферијских земаља. Ово је условљено сличним друштвено-историјским путањама Србије и Румуније. Ипак потребно је нагласити да Србија и Румунија спадају у посебан тип полупериферијских земаља. За разлику од великих земаља попут Русије, Кине, Индије и Бразила, које имају бројну радну снагу, значајне количине сировина, моћне армије и јаке државне структуре, па стога огроман потенцијал за будуће заузимање позиције центра, Србија и Румунија су знатно ограничене у актерском деловању сопственом ресурсном зависношћу, мањом величином, и близином моћних централних земаља из западне Европе.

Након утврђивања да је Србија мала полупериферијска земља са ниским потенцијалом за промену свог положаја, поставља се питање да ли и како уз одређене стратегије деловања може да поправи свој положај у светском капиталистичком систему.

Првенствено треба схватити да се светски капиталистички систем као скуп структура дугог трајања, не може заобићи и да ово поготово важи за мале земље попут Србије. Дакле мора се учествовати у „игри”, али и наћи начин да се у њој нешто и добије. Држава овде има огромну улогу. Она мора да стекне контролу над привредним потенцијалима сопствене земље. Штитећи се заштитним царинама од производа јаке конкуренције, треба да рационално и оптимално организује производњу онога што је у стању да производи и пласира на

светско тржиште. Добит остварену у трговини потребно је реинвестирати у стварање јаче технолошке базе неопходне за производњу комплекснијих производа. Нека се продајом периферних и бивши централних производа створе услови за будућу производњу централних. Са конзистентним спровођењем ове политике држава ће бити у стању да створи довољно средстава које ће улагати у развијање јаче мреже социјалне помоћи, смањивање социјалних разлика, развијање научне иновативности, повећање војне моћи и обезбеђивање енергетске независности. Повећањем економске моћи подићи ће се и актерски потенцијал земље за помагање других сиромашних делова света у њиховој борби за праведнију расподелу светског богатства и разбијање економске и политичке хегемоније Сједињених Америчких Држава и Европе, настале на неправедној светској подели рада.

ЛИТЕРАТУРА:

Волерстин, И. (1986) *Сувремени светски систем*, Загреб: Центар за културну делатност.

Волерстин, И. (1990) *Капитализам – историјски систем*, Титоград: ЦИД.

Волерстин, И. (2004) *Увод у анализу светског система*, Цетиње: Отворени културни форум.

Милић, В. (1965) *Социолошки метод*, Београд: Култура.

Чалић, М. Ж. (2004) *Социјална историја Србије 1815-1914, успорени напредак у индустријализацији*, Београд: *Clio*.

Чалић, М. Ж. (2013) *Историја Југославије у XX веку*, Београд.

Интернет странице:

Average earnings in December 2013, *National Institute Of Statistics*
<http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/castiguri/a13/cs-12e13.pdf>

CIA World Factbook

Des [statisthttps://www.destatis.de](https://www.destatis.de)

Employment And Earnings Survey, 2012 – Analytical Report, The United Republic Of Tanzania: National Bureau Statistics

<http://www.eolss.net/ehttp://pacificusforum.com/2013/08/21/power-relations-in-the-trans-pacific-partnership-agreement/ books/sample%20chapters/c04/e6-94-01.pdf>

<http://www.kazi.go.tz/documents/takwimu/Employment-and-Earning-Survey-Report-2012-.pdf>

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

Human Development Report 2014 *Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*- <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>

IMF Working Paper – <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp1131.pdf>

The global competitiveness report 2013- 2014

Wallerstein Immanuel 2004: *WORLD-SYSTEMS ANALYSIS, in World System History*, [Ed. George Modelski], in *Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*, Developed under the Auspices of the UNESCO, Oxford, UK: Eolss Publishers

Републички завод за статистику <http://webrzs.stat.gov.rs>

Stefan Mandić

University in Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department of Sociology, Belgrade

POSITION OF SERBIA IN THE GLOBAL CAPITALIST SYSTEM

Abstract

Purpose of this work is examination of the position of Serbia in the global capitalist system according to economic characteristics, determination if it can be characterized as a country in the centre, semi-peripheral or peripheral to the global capitalist system, using economic parameters selected based on operationalized theory of Immanuel Wallerstein. The paper will show that the structure of capitalism displays clear differences in its centre, semi-periphery and periphery. The centre is a place with all the capital, where technological innovations and political power provide most sophisticated products which are also most expensive. However, its economic power is primarily based on the exploitation of periphery which offers cheap work force and low production costs. Semi-periphery is found between the centre and the periphery, and is so both the exploiter and the exploited. The Wallerstein's theoretical standpoint is very fruitful for studies of modern social relations in the global context, based on exploiting a large number of countries in the global capitalist system.

Key words: *global capitalist system, periphery, semi-periphery, centre, position of Serbia*